

آزادی عقیده معنوی در اسلام و رابطه ی آن با ارتداد

طیبه موحدی مهر آبادی^۱

چکیده

آزادی عقیده به معنای حق انتخاب در باورها و تفکرات دینی است. دین مبین اسلام آزادی عقیده در امور معنوی را برای همه مسلمانان قرار داده است. کسی که از عقاید دینی خود دست بردارد و یا به عبارت دیگر مسلمانی که از دین اسلام خارج شود را مرتد می گویند. در این پژوهش تلاش شده است با فیش برداری از منابع کتابخانه ای و به روش توصیفی و تحلیلی به این سؤال پاسخ داده شود که آزادی عقیده معنوی در اسلام چیست و با ارتداد چه رابطه ای دارد. خداوند در آیاتی از قرآن به بیان مفهوم آزادی معنوی پرداخته است و پذیرش دین اسلام را اختیاری معرفی کرده است. این اختیار در پذیرش دین منافاتی با مجازات مرتدین ندارد؛ زیرا کسی که از دین اسلام خارج می شود تا زمانی که عقاید خود را در جامعه مطرح نکند و سلامت جامعه را به خطر نیندازد، مجازاتی دنیوی از سوی حکومت اسلامی شامل حال او نمی شود؛ اما اگر با بیان عقاید باطل خود و اعلام خروج از دین سبب ایجاد اختلال در جامعه شود، مجازات هایی برای او در نظر گرفته شده است.

کلیدواژه ها: آزادی عقیده معنوی، ارتداد، اسلام، مرتد.

مقدمه

یکی از حقوق انسان، حق آزادی است؛ هر انسانی حق دارد همان گونه که تکویناً اراده و قدرت انتخاب دارد، تشریعاً نیز حق انتخاب داشته باشد و مانعی بر سر راه اراده او ایجاد نشود. آزادی ابعاد گوناگونی دارد؛ یکی از ابعاد آن آزادی فکر است؛ یعنی اینکه هر انسانی حق دارد نسبت به هر چیز بیندیشد و تحقیق کند. بُعد دیگر آزادی عقیده است، بدین معنی که انسان در گزینش یک دین و عقیده مختار است، نه مجبور. بعد سوم آزادی بیان و اظهار دیدگاه ها و ایده ها می باشد، و سرانجام بُعد چهارم آزادی در عمل و رفتار است؛ یعنی هر انسانی حق دارد آن گونه که می خواهد عمل کند.^۱

ارتداد در لغت به معنای «بازگشت از راه آمده» است، بنابراین هیچ بار مثبت یا منفی ندارد، اما در اصطلاح مسلمانان به معنای «بازگشت از اسلام به کفر» به کار می رود. مرتد ممکن است مرتد فطری باشد یعنی فردی که مسلمان به دنیا آمده و سپس از اسلام خارج می شود یا مرتد ملی که در ابتدا مسلمان نیست و به دین اسلام می گردد و دوباره از اسلام خارج می شود.

بر اساس حقی که خداوند بر انسان ها دارد (که در قالب باید ها و نبایدها آنها را به وسیله قرآن و روایات ائمه‌ی معصوم علیهم السلام بیان داشته است)، فرد مرتد نباید به ابراز و اظهار عقاید الحادی خود در بین عوام مردم پردازد و از این رهگذر موجب انحراف فکری آنان گردد، فرد مرتد تا جایی که به اظهار و تبلیغ عقاید خود نپرداخته است و تنها در فضای اندیشه و فکر خود از عقاید اسلامی روگردانده و به عقاید الحادی گراییده است، تنها به لحاظ کلامی (علم کلام) مرتد شده است. اما وقتی به ابراز و اظهار عقاید الحادی می پردازد، علاوه بر ارتداد کلامی، به ارتداد فقهی نیز دچار شده است و بدین لحاظ مشمول نواهی فقهی قرار می گیرد.^۲

هر چند که پذیرفتن دین اسلام اجباری نیست اما کسی که اسلام را پذیرفت حق خروج از آن را ندارد و اگر خروج از دین اسلام را ابراز دارد باید مجازات شود.

۱. صدر، «ارتداد و آزادی عقیده از نگاه قرآن».

۲. حیدری، عزیزان، «ارتداد: آزادی اندیشه و آزادی بیان».

اهمیت و ضرورت پرداختن به این موضوع پاسخ به شبهات در زمینه ارتداد و آزادی عقیده در اسلام است. از جمله این شبهات: برخی می پرسند اگر اسلام آزادی عقیده را به رسمیت می شناسد چرا مرتد محکوم به قتل می شود؟ آیا این حکم، معنایی جز این دارد که انسان از دیدگاه اسلام حق انتخاب عقیده ندارد و ناگزیر است اسلام را بپذیرد و گرنه کیفر جانی و مالی را باید تحمل کند؟

در این نوشتار تلاش می شود تا با فیش برداری از منابع کتابخانه ای و به روش توصیفی و تحلیلی به بیان آزادی عقیده معنوی در اسلام و رابطه آن با ارتداد پرداخت.

پیشینه حکم ارتداد - به نظر برخی مفسران- به آیه ۵۲ سوره آل عمران بر می گردد که گروهی از اهل کتاب برای ایجاد زلزل در عقاید مسلمانان و در نتیجه تضعیف پایه های نظام اسلامی، به هم کیشان خود سفارش می کردند که مسلمان شوند و پس از مدتی از اسلام دست بردارند تا به این وسیله مسلمانان را از دینشان بازگردانند.^۱

در این زمینه پژوهش های متعددی صورت گرفته از جمله کتاب « ارتداد و آزادی » نوشته محمد رضا مصطفی پور که در سال ۱۳۸۲ توسط انتشارات پاسدار اسلام منتشر شد این کتاب بیشتر به مباحث ارتداد پرداخته و از آزادی معنوی سخن چندانی نگفته است.

کتاب «دین و آزادی» نوشته محمد حسین فهیم نیا که در سال ۱۳۸۷ توسط انتشارات مسجد مقدس جمکران به چاپ رسید. در بخشی از این کتاب به آزادی معنوی اشاره شده ولی از ارتداد سخن چندانی به میان نیامده است.

پایان نامه « آزادی عقیده در اسلام و رابطه آن با ارتداد » به قلم عباس علی محمدی دهنوی از تربیت مدرس دانشگاه قم که در سال ۱۳۷۹ دفاع شده است. در این پایان نامه به طور مفصل به آزادی معنوی و ارتداد پرداخته شده ولی پژوهش حاضر این مباحث را به صورت مختصر و کامل بیان خواهد کرد.

۱. طبرسی، مجمع البیان، ج ۲، ص ۳۲۲

پایان نامه «آزادی مذهب و ارتداد» به قلم قاسم توحید لو از دانشگاه آزاد اسلامی که در سال ۱۳۸۰ دفاع شده است. این پایان نامه به آزادی مذهب و ارتداد پرداخته و اقوال مختلف فقها را بیان کرده ولی ما به طور کلی به این مباحث خواهیم پرداخت.

مقاله «ارتداد و آزادی» نوشته عبدالله جوادی آملی که در سال ۱۳۸۲ در مجله پاسدار اسلام به چاپ رسیده است. مقاله «ارتداد و آزادی عقیده از نگاه قرآن» نوشته سید موسی صدر که در سال ۱۳۸۳ توسط مجله پژوهشهای قرآنی به چاپ رسیده است. در این مقالات نیز رابطه ارتداد و آزادی به طور کامل بیان نشده است.

در این پژوهش به این سؤالات پاسخ داده می شود که آزادی عقیده معنوی از منظر اسلام چیست و چه رابطه ای با ارتداد دارد؟

۱- مفهوم شناسی

در ابتدا به بررسی مفهوم عقیده و ارتداد می پردازیم.

۱-۱- مفهوم عقیده

هر چیز که شخص بدان اعتقاد دارد و یقین بر آن دارد. آنچه بدان گروند و تصدیق کنند. آنچه بدان باور دارند. آنچه بدان گرویده اند.^۱ آنچه انسان به آن اعتقاد دارد، باور. آنچه انسان در دل و ضمیر خود نگه می دارد.^۲

واژه ی «عقیده» از ریشه «عقد»^۳ در لغت به معنای دینی است که انسان به آن اعتقاد دارد^۴ و یا آن چیزی که انسان در دل قرار می دهد.^۵

۱. دهخدا، فرهنگ دهخدا، ذیل واژه عقیده .

۲. عمید، فرهنگ عمید، ذیل واژه عقیده.

۳. فیومی، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی، ص ۴۲۱، ۱۴۱۴ق.

۴. حمیری، شمس العلوم، ج ۷، ص ۴۶۶۲.

۵. زمخشری، مقدمه الأدب، ص ۲۳۴، ۱۳۸۶ش.

عقیده به معنای گره خوردن و منعقد گردیدن، به چیزی اشاره دارد که با ذهن و روح انسان پیوند می خورد.^۱

اما واژه‌ی اعتقاد به معنای حکم قطعی (جازم) ذهنی که تشکیک پذیر است، اعتقاد به این معنا در مقابل علم قرار دارد و یا به حکم ذهنی قطعی (جازم) و یا راجح گفته می شود که شامل علم و ظن می شود، اما شامل موارد تشکیک پذیر نیست.^۲

۱-۲- آزادی عقیده

آزادی عقیده را آزادی انتخاب هر فکر و باوری اعم از اجتماعی، فلسفی، سیاسی یا مذهبی دانسته اند که انسان آن را می پسندد یا عین حقیقت می پندارد، بدون آنکه با نگرانی یا تجاوزی از سوی دیگران مواجه شود.^۳

منشأ استقرار عقیده در روح و روان آدمی را گاه محصول تفکر آزاد انسانی، گاه به دلیل تقلید از دیگران و گاه آن را ناشی از خرافات، اوهام و احساسات دانسته اند که غیر از تفکر آزاد، در باقی موارد عقیده بر انسان تحمیل می شود.^۴

شهید مطهری ایجاد عقیده در مردم را بیشتر در اثر تقلید از پدر و مادر یا دل بستگی ها می داند که باعث ایجاد تعصب و جمود می شود، وضعیتی که جلوی فعالیت فکر و آزادی تفکر را می گیرد.^۵

۱-۳- مفهوم ارتداد

در لغت به معنای رجوع و بازگشتن است^۶ و اسم مصدر آن، «رَدَّة» است به معنای بازگشتن به همان راه که آدمی از آن آمده است. کلمه «رَدَّة» تنها برای کافران کاربرد دارد؛ اما

۱. ابن منظور، لسان العرب، ذیل واژه «العقد».

۲. تهانوی، کشف اصطلاحات الفنون، ج ۱، ص ۲۳۰.

۳. طباطبایی مؤتمنی، آزادی های عمومی و حقوق بشر، ۱۳۹۷ش، ص ۸۹.

۴. مطهری، پیرامون جمهوری اسلامی، ۱۳۸۴ش، ص ۹۷.

۵. همان.

۶. جوهری، تاج اللغة و صحاح العربیه، ج ۲، ص ۴۷۳.

نتیجه گیری

اسلام برای پیروان خود در عقاید معنوی خود آزاد گذاشته است تا با اراده خود مسیر زندگی خود را انتخاب کنند. در دین اسلام به کسی که از دین خارج شود مرتد می گویند.

در حکومت اسلامی حتی افراد مرتد نیز آزادند ولی این آزادی تا جایی است که آنها ارتداد خود را اظهار نکرده و در صدد تبلیغ عقیده جدید ارتدادی خویش برنمایند؛ زیرا اگر چه اینان در داشتن عقیده آزادند ولی آزادی بیان این افراد محدود به عدم اخلال به نظم عمومی و مبانی اسلامی است که در قانون اساسی بر آن تأکید شده است.

حکم ارتداد در واقع نوعی حکم سیاسی و امنیتی است و در مورد افرادی به کار گرفته می شود که با اظهار ارتداد و بازگشت از دین، درصدد تضعیف ایمان دیگران برآمده و به صورتی با اسلام و نظام اسلامی اعلان خصومت و ستیز کنند. واقعیت موجود در جامعه ما نشان می دهد که بسیاری از افراد به علل گوناگون، که اغلب ریشه روان شناختی دارد نه علمی و تحقیقی، نسبت به باورهای خود دچار تردید و گاه ارتداد می شوند اما کسی با آنها کاری ندارد. حکم ارتداد تنها در باره کسانی مطرح شده است که با انواع شگردها و روشها درصدد جذب دیگران و ایجاد تردید در باورهای آنان هستند.

بنابراین حکم مرتد و مجازات او با آزادی عقیده معنوی منافاتی ندارد و شخص مرتد اگر ارتداد خود را مخفی کند هیچ مجازاتی از سوی حکومت برای او صادر نمی شود.

منابع

* قرآن کریم

منابع فارسی

۱. تهبانوی، محمدعلی بن علی، **کشاف اصطلاحات الفنون**، چاپ اول، محقق، مصحح، دحروج، علی، بیروت، مکتبه لبنان ناشرون، ۱۹۹۶م.
۲. جعفری لنگرودی، محمد جعفر، **مبسوط در ترمینولوژی حقوق**، انتشارات گنج دانش، ۱۳۹۵ش
۳. جعفری، محمد تقی، **فلسفه دین**، چاپ پنجم، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۷۵ش
۴. خطیبی کوشک، محمد و همکاران، **فرهنگ شیعه**، قم: زمزمه هدایت، ۱۳۸۶.
۵. دهخدا، علی اکبر، **فرهنگ دهخدا**، تهران: روزنه، ۱۳۷۳.
۶. رضایی اصفهانی، محمد علی، **تفسیر قرآن مهر**، قم: انتشارات پژوهش های تفسیر و علوم قرآن، ۱۳۸۷ش.
۷. سبحانی، جعفر، **مفاهیم القرآن**، قم، موسسه امام صادق، چاپ سوم، ۱۴۰۴ق.
۸. سروش محلاتی، محمد، **آزادی، عقل و ایمان**، قم، دبیرخانه مجلس خبرگان، ۱۳۸۱ش.
۹. صادقی تهرانی، محمد، **الفرقان**، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، بی تا.
۱۰. طباطبایی مؤتمنی، منوچهر، **آزادیهای عمومی و حقوق بشر**، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۹۷ش.

۱۱. طباطبائی مؤتمنی، منوچهر، آزادی‌های عمومی و حقوق بشر، چاپ ششم، موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۴ ش.
۱۲. طباطبائی، محمدحسین، تفسیرالمیزان، (ترجمه: سید محمد باقر موسوی همدانی) ، ج ۹، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۷۴.
۱۳. عمید، حسن، فرهنگ عمید، چاپ سی و هشتم، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۹۰.
۱۴. فاضل لنکرانی، محمد، جامع المسائل، قم: امیر، ۱۳۸۳ ش.
۱۵. مجموعه نویسندگان، دایرةالمعارف فقه اسلامی، فرهنگ فقه، ج ۵، قم، مؤسسه دائرةالمعارف فقه اسلامی، ۱۳۹۲ ش.
۱۶. مرعشی، محمد حسن، دیدگاه‌های نو در حقوق کیفری اسلام، نشر میزان، ۱۳۷۳ ش.
۱۷. مطهری، مرتضی، پیرامون جمهوری اسلامی، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۸۴ ش.
۱۸. _____، جهاد، تهران: صدرا، ۱۳۷۳ ش.
۱۹. _____، یادداشت‌های شهید مطهری، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۷۷ ش.
۲۰. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، چاپ اول، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴.
۲۱. موسوی اردبیلی، سیدعبدالکریم، فقه‌الحدود و التعزیرات، مؤسسه النشر لجامعه المفید، چاپ دوم، ۱۴۲۷ ق.
۲۲. مؤسسه دایرةالمعارف فقه اسلامی، فرهنگ فقه، انتشارات مؤسسه دایرةالمعارف فقه اسلامی، ۱۳۹۰ ش.
۲۳. نظری، مرتضی، بررسی شیوه‌های تبلیغاتی مسیحیت علیه السلام، سازمان تبلیغات اسلامی. مرکز چاپ و نشر، ۱۳۷۱.

۲۴. هاشمی، سید محمد، **جزوه درسی مجتمع آموزش عالی قم**، ج ۴، درس حقوق اساسی ۲، حقوق اساسی مردم، ۱۳۷۴.

منابع عربی

۲۵. ابن منظور، محمد بن مکرم، **لسان العرب**، بیروت، دار الفکر، ۱۴۱۴ق.
۲۶. جوهری، اسماعیل بن حماد، **تاج اللغة و صحاح العربیه**، بیروت: دار العلم للملایین، ۱۴۰۴ق.
۲۷. حر عاملی، محمد بن حسن، **وسائل الشیعه**، چاپ اول، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۰۹ق.
۲۸. حمیری، نشوان بن سعید، **شمس العلوم**، چاپ اول، محقق، مصحح، اریانی، مطهر بن علی، عبدالله، یوسف محمد، عمری، حسین بن عبدالله، دمشق: دار الفکر، ۱۴۲۰ق.
۲۹. خویی، سید ابوالقاسم، **تکملة المنهاج**، قم، مدینه العلم، چاپ بیشت و هشتم، ۱۴۱۰ق.
۳۰. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، **المفردات فی غریب القرآن**، (تحقیق: داودی، صفوان عدنان)، دمشق: دارالقلم، چاپ اول، ۱۴۱۲ق.
۳۱. رشید رضا، **المنار**، مصر: الهیئه المصریة العامه للکتاب، ۱۹۹۰م.
۳۲. زمخشری، محمود بن عمر، **مقدمه الأدب**، چاپ اول، تهران: موسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران، ۱۳۸۶ش.
۳۳. طبرسی، فضل بن حسن، **مجمع البیان فی تفسیر القرآن**، (ترجمه: مترجمان) چاپ اول، تهران: انتشارات فراهانی، ۱۳۶۰ش.
۳۴. طبری، محمد بن جریر، **جامع البیان**، چاپ اول، بیروت: دارالمعرفه، ۱۴۱۲ق.
۳۵. فیومی، احمد بن محمد، **المصباح المنیر فی غریب الشرح الكبير للرافعی**، چاپ دوم، قم: موسسه دار الهجرة، ۱۴۱۴ق.

۳۶. محقق حلی، جعفر بن حسن، شرائع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام، تحقیق و تصحیح عبدالحسین محمدعلی بقال، قم، اسماعیلیان، چاپ دوم، ۱۴۰۸ق.

۳۷. مغنیه، محمد جواد، الکاشف، دارالکتاب الاسلامی، ۱۴۲۴ق.

۳۸. نجفی، محمدحسن، جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، تصحیح عباس قوچانی علی آخوندی، داراحیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۰۴ق.

۳۹. وحید خراسانی، حسین، منهاج الصالحین، قم، مدرسه امام باقر، چاپ پنجم، ۱۴۲۸ق.

مقالات

۴۰. حبیب حیدری مهدی عزیزان، «ارتداد: آزادی اندیشه و آزادی بیان»، نشریه کلام اسلامی، ۱۳۸۱، شماره ۴۳

۴۱. حسینی کارنامی، سید حسین، «آزادی عقیده و آزادی بیان با تکیه بر واکاوی تفسیری آیه لاکراه فی الدین»، پژوهشنامه معارف قرآنی، شماره ۱۹، زمستان ۱۳۹۳ش.

۴۲. صدر، سید موسی، «ارتداد و آزادی عقیده از نگاه قرآن»، پژوهشهای قرآنی ۱۳۸۲ شماره ۳۴ ویژه نامه قرآن و حقوق.

۴۳. فانی، مهدی و محمدحسین رجبی، «موارد استدلال تفسیری-کلامی به آیه لا اکراه فی الدین»، فصلنامه تحقیقات کلامی، شماره ۵، تابستان ۱۳۹۳ش.

۴۴. فضل الله، سید محمد حسین، «آزادی و دموکراسی»، مترجم: مجیدمرادی، علوم سیاسی، دانشگاه باقرالعلوم (ع) زمستان ۱۳۷۷، شماره ۳

۴۵. نصیری، علی، «حق آزادی عقیده و نقد شبهه تنافی حکم ارتداد با آن»، فصلنامه سیاست متعالیه، دوره ۴، شماره ۱۲، ۱۳۹۵